

הארטילריה של העת העתיקה

בפרק הזה, המוקדש לכלי ארטילריה קדומים, מוזכרים יידוי אבנים וזריקת אבנים, שכן אלה היו כלי הנשק הכבדים העיקריים בשדות הקרב במשך אלפי שנים - עד להמצאת אבק השריפה

גיליון שנה א, ב-1857: "הוסיפו האנגלנדער [האנגלים] לירות בחוזקה בכלי תותח ובכדורי משחית - באמבען [בומבות, כלומר פצצות]". מנדלי מוכר ספרים מרבה להשתמש ב"תותח" נוסף על "כלי תותח", למשל בספר שתירגם מגרמנית ב-1862 ושנקרא "תולדות הטבע א": "כי ישמעו בלי פחד רעם נשק ותותח". כפי שקרה לכל צמדי המילים מתקופת ההשכלה, ה"כלי" החל אט-אט לנשור, וכך נותרנו עם התותח המקראי המקורי. הדבר קרה כנראה בשנות ה-20 של המאה ה-20.

מרגמה

המילה "מרגמה" נמצאת במקרא פעם אחת בספר משלי פרק כו, פסוק ח: "כְּצִדּוֹר אֶבֶן בְּמִרְגָּמָה כֵּן נוֹתֵן לְכִסִּיל קֶבֶד". ברור מתוך

מצוי בעברית, אך מצוי בערבית - ות"ח". מהשורש הזה נגזרת המילה "מיתח'ה" (אֶלֶה) ונגזר הפועל "תח" (להכות באלה). אחרים רואים בה מילה שהושאלה מאכדית (אשורית) - tartahu - שמשמעותה אֶלֶה או כידון.

אף על פי שהמילה אינה נמצאת בלשון חז"ל, היא הייתה ידועה לאורך הדורות ופופולרית מאוד בקרב הפייטנים. כך, לדוגמה, היא מופיעה בפיוט "סליחות לתעניות" מסביבות שנת 1000 מספרד בשורה: "לנגדי ידה ירתה תותח וחיצי קשת". היא החלה לשמש לציון תותח מודרני באמצע המאה ה-19 בצירוף "כלי תותח".

סופרי ההשכלה, כמו מאפן, השתמשו בה רבות, והיא נמצאת בכל העיתונים העבריים כבר עם תחילת הופעתם באמצע המאה ה-19.

בין הראשונים היה אליעזר ליברמן הכותב בעיתון "המגיד",

תותח

המילה "תותח" נמצאת במקרא פעם אחת בפסוק קשה להבנה בספר איוב, פרק מא, פסוק כא: "קָשׁ נִחְשְׁבוּ תוֹתָחַ וַיִּשְׁחַק לְרַעַשׁ כִּידוֹן". כל הפרשנים אומרים כי הכוונה היא לכלי נשק. הרלב"ג (רבי לוי בן גרשון, פרשן ידוע שחי במאה ה-14 בצרפת) נתן תיאור מפורט של הכלי: "הוא כלי גדול שמשליכין בו האבנים הגדולות להפיל החומות והבניינים החזקים". בנוגע לפסוק - צריך להבין את ההקשר: הפרק כולו הוא תשובת הקב"ה לאיוב על תלונותיו. הוא פותח באומרו "אֲזַר נָא כְּבֹדִי חֲלָצִיךָ", ובהמשך מובא תיאור של מעשי מלחמה המתגמדים מול האומץ של הגיבור. הפסוק שלפנינו הוא המשך לפסוק הקודם שבו נאמר שאבני הקלע יהיו לקש. כאן הוא ממשיך ואומר שהכלי שיוורה את אבני הקלע הגדולות ביותר יהיה לקש, ורעש הכידון יהיה לצחוק.

מקורה של המילה לוט בערפל. השורש אינו ברור, ויש הרואים בו את השורש ית"ח, שאינו

תותח בריטי מ-1883 | אליעזר ליברמן כותב בעיתון "המגיד", גיליון שנה א, ב-1857: "הוסיפו האנגלנדער [האנגלים] לירות בחוזקה בכלי תותח ובכדורי משחית - באמבען [בומבות, כלומר פצצות]"

רבי לוי בן גרשון, פרשן ידוע שחי במאה ה־14 בצרפת, נתן תיאור מפורט של התותח: "הוא כלי גדול שמשליכין בו האבנים הגדולות להפיל החומות והבניינים החזקים"

לו משמעויות רבות: זרק, פגע במטרה, השליך, טילטל, גירש, הגלה, שזר (שערות) ועוד. שם העצם קָלַע מציין, בין היתר, מסך, וילון, יריעה, פרגוד, מפרש, מחיצה, כמו בביטוי מאחורי הקלעים. שני כלי נשק נגזרים מהשורש הזה: האחד עתיק מאוד, מימי המקרא, הקָלַע, והאחר חדש מאוד - המְקָלַע.

הקָלַע היה כלי נשק לכל דבר בימי המקרא. הוא נמצא ברשימות כלי הנשק שהכין עוזיהו לצבאו: "וַיֵּכֶן לָהֶם צֶזְיָהוּ לְכָל הַצָּבָא מִגָּנִים וּרְמָחִים וְכוֹבָעִים וְשָׁרִינִים וְקִשְׁתֹּת וְלֶאֱבָנֵי קָלָעִים" (דברי הימים ב פרק כו, פסוק יד). יש ברשימה הזאת שלושה כלי נשק התקפיים: רמחים, קשתות, קלעים, ושלושה כלי נשק הגנתיים: מגינים, כובעים, שרינים.

הקָלַע המפורסם ביותר בהיסטוריה הוא כמובן הקָלַע שבו הרג דוד את גלית: "וַיִּחַזֵּק דָּוִד מִן הַפִּלִשְׁתִּי בַקָּלַע וּבָאָבֹן וַיִּךְ אֶת הַפִּלִשְׁתִּי וַיִּמִּיתֵהוּ וַיִּחַבֵּר אֶת בֶּיַד דָּוִד" (שמואל א, יז, נ). הפועל הוא "לְקָלַע" בבניין פיעל: "וַיִּשְׁלַח דָּוִד אֶת יָדוֹ אֶל הַפֶּלִי וַיִּקַּח מִשָּׁם אָבֹן וַיִּקָּלַע וַיִּךְ אֶת הַפִּלִשְׁתִּי אֶל מַצְחוֹ וַתִּשְׁבַּע הָאָבֹן בְּמַצְחוֹ וַיִּפֹּל עַל פְּנֵי אָרְצָה" (שמואל א, יז, מט). דוד קילע את האבן חזק כל כך שהיא חדרה למוחו של גלית.

המילה "מְקָלַע" (כך יש להגות, על משקל המכשירים כמו מִבְרָג וּמַחֲשֵׁב) היא מסתורית יותר וקשה לקבוע מתי היא נוצרה ומי היוצר. יכול להיות שהמילה "מְקָלַעַת" המקראית, שפירושה חיקוקי צורות של כרובים, של פרחים, של דקלים וכו', או המילה "מְקָלָה" החז"לית, שפירושה מקל, שימשו דגם למילה מקלע. המילה נחשבת לחידושו של בן יהודה. היא מופיעה במילון בן יהודה ומוגדרת כך: "נשק מכוני הקולע כדורים וחיצים בכוח דחיפה עזה, אבק שריפה וכד' - canon". בצד

הפסוק שמדובר בכלי היורה צורות של אבנים. המסקנה שהכלי יורה נובעת מהשורש של המילה - רג"ם - שהוא נפוץ במקרא במשמעות הזאת. המשקל הוא של כלים כמו מִבְחָנָה וּמִגְרָפָה. משמעות הפסוק היא כי מי שנותן כבוד לאבנים שזורקים במרגמה (מנהג אלילי), משול למי שנותן כבוד לכסיל".

חז"ל קישרו את המרגמה לפולחן עבודה זרה לאל מרקוליס שהוא האל הרומאי מרקוריוס המוכר לנו בגרסה האנגלית מרקורי. הפולחן הזה נעשה באמצעות זריקת אבנים. פסלו היה מורכב משלוש אבנים, ונהוג היה לזרוק אבנים לכבודו. חז"ל אסרו לזרוק אבנים למרקוליס, אפילו לגנאי. בתוספתא מסכת עבודה זרה פו, הטו נאמר על הפסוק במשלי: "כצור אבן במרגמה - כשם שזורק אבן למרקוליס, הרי זה עובד עבודה זרה, כך כל המכבד את הרשע הרי הוא כאילו עובד עבודה זרה".

המילה לא הייתה כמעט בשימוש עד המאה ה־20, אף שהיו מרגמות בכל ימי הביניים ואחריהם. ב־1866 משתמש בה מנדלי מוכר ספרים בספרו "תולדות הטבע ב" שהוא תירגם מגרמנית: "ירו בו אבנים במרגמה או ישליכו עליו מוקש בעל שתי רצועות עור".

מי שהחזיר את המילה לשימוש לא צבאי היה הסופר צבי כשדאי בספרו "להר סיני" שיצא לאור ב־1930 ובמאמר בעיתון "דואר היום" מ־21 בדצמבר 1934 בסדרת מאמרים בשם "שנות ראינו רעה". הוא משתמש במילה בעת שהוא תוקף בשץ קצף את ה"אידישיסטים" המתנגדים לדיבור בעברית. הוא מגדף אותם באומרו: "תוצק צואה רותחת לתוך פיהם" ומסיים: "להיות לעברית לרועץ, ולהם - מכונת מרגמה לירות הימנה במסתרם". יש להניח שהיא ירתה פצצות ולא אבנים.

לשימוש צבאי נכנסה המילה שמונה שנים מאוחר יותר, באמצע מלחמת העולם השנייה. היא מופיעה לראשונה במאמר בעיתון "הצופה" מ־18 בפברואר 1942 ברשימה של כלי נשק גרמניים שהרסו החיילים הסובייטים. קשה לקבוע באילו מילים השתמשו עד אז בשביל מרגמות. נראה שהשתמשו ב"תותחי הרים קלי משקל" וב"מקלעים".

קלע ומקלע

השורש קל"ע נפוץ מאוד בעברית בכל תקופותיה - החל במקרא וכלה בימינו אלה. יש

המילה הוא הוסיף סימון שמשמעותו היא שמדובר בחידוש של המחבר. ברור מההגדרה הזאת כי בזמן שהוא כתב את הערך הזה שימשה המילה לציון תותח ולא לציון מכונת ירייה. זאת אף שגם "כלי תותח" היה בשימוש באותן השנים ממש.

הדבר בולט גם במאמרי העיתונים של העשורים הראשונים של המאה ה־20, כאשר מדובר במקלעי אוניות, למשל. ברור שהכוונה לתותחים. אפילו ב"מילון עברי" של יהודה גור, שיצא לאור במהדורתו האחרונה ב־1947,

הפירוש שניתן למילה "מקלע" הוא "תותח". המילה החלה להופיע בעיתונים ב־1904, ביחוד בעיתוניו של בן יהודה. במאמר בעיתונו "השקפה" מ־26 בדצמבר 1906 נכתב, בין היתר: "לנו האמריקנים אין בכל מושבותינו בים (האוקיינוס) השקט אף מקלע אחד, ורק במנילה יש לנו כלי תותח אחרים". מהמילה "אחרים" בסוף המאמר ברור שהפירוש של המילה מקלע הוא תותח.

ה"תת־מקלע" מופיע לראשונה בעיתון ה"צופה" ב־29 ביוני 1942 תחת הכותרת "תת־מקלע משוכלל" ובמאמר כתוב בסוגריים "אקדח מכונה".

אולם נראה שכבר לקראת סוף שנות ה־20 החל המקלע לשמש לציון מכונת ירייה. ב־11 במאי 1921 נכתב ב"דואר היום" בדיעה על טקסי המאה למותו של נפוליאון: "ובערב קלע המקלע הזה אחת ועשרים פעם". במקרה הזה עדיין משמש המקלע לציון תותח. אולם ב־1927 כותב איתמר בן אב"י ב"דואר היום" על "מכונת מקלע", ויהיה זה סביר להניח שהוא התכוון למכונת ירייה. באותו עיתון הוא כותב ב־6 בדצמבר 1929: "הוא ענה שהוא נכון לשלם 2 לירות וחצי על כל רובה וחמש לירות בשביל מקלע". ברור שבמקרה הזה הכוונה היא למקלע ממש. בשנות ה־30 המשיכו להשתמש גם בצירוף "מכונת ירייה".

ה"תת־מקלע" מופיע לראשונה בעיתון ה"צופה" ב־29 ביוני 1942 תחת הכותרת "תת־מקלע משוכלל" ובמאמר כתוב בסוגריים "אקדח מכונה".